

vernietiging, toch min of meer gedwongen zijn de racistische classificatie 'jood'/'niet-jood' te volgen, maar dat bij de bestudering van egodocumenten deze indeling juist niet mag worden gehanteerd. Omdat het bij egodocumenten gaat om individuele ervaringen, zou een eventuele indeling in categorieën uitsluitend gebaseerd mogen zijn op de vraag of iemand *zichzelf* als jood beschouwde.

Van den Bergh heeft met *Getuigen* belangrijke bouwstenen aangedragen voor de verdere studie van de duistere wereld van de nazistische kampen en gevangenissen. Blijkens de inleiding kunnen we ook in die richting nog een en ander van deze auteur verwachten.

Frank van Vree

H. Flap, W. Arts, ed., *De organisatie van de bezetting* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1997, 180 blz., f29,50, ISBN 90 5356 255 9).

In de inleiding van deze bundel, resultaat van de Sociaal-wetenschappelijke studiedagen van 1996, wordt de lezer een aantal analytische bijdragen van historici en sociologen beloofd, waarin wordt afgerekend met het morele perspectief van de bezettingshistoriografie. Die belofte wordt vrijwel volledig waargemaakt in deze publicatie, die wordt geopend en gesloten door de peetvaders van deze benadering, de historicus J. C. H. Blom en de socioloog C. J. Lammers. De analyse leidt tot differentiatie. Flap, Geurts en Ultee wijzen op regionale en lokale verschillen in de jodenvervolging. Croes kiest stelling voor de functionalisten tegenover de intentionalisten door het monolithische beeld van de hand te wijzen dat De Jong en In 't Veld hebben geschetst van het Duitse politie- en veiligheidsapparaat en in plaats daarvan de polycratische aard van de Sipo en SD in Nederland te benadrukken. Dat dit geconstateerde gebrek aan historische uniformiteit niet tot vergruizing van het beeld leidt, komt doordat de auteurs de verschillen trachten te herleiden tot enkele gemeenschappelijke noemers. Een van de verklaringen voor een actievrije houding van (potentiële) slachtoffers is de mate van voorkennis die bestond over de toekomstige maatregelen van de bezetters. Dit blijkt uit de bijdrage van Ultee en R. Luykx over joods-gojse huwelijken en joodse zelfdodingen, het artikel van Werkman over de houding van het Rooms-Katholiek Werkliedenverbond en het CNV gedurende het eerste bezettingsjaar en het opstel van Louwers over de nazificering van een vijftal vrouwenorganisaties. De consequentie van die constatering, dat daarmee het reeds in de jaren dertig verworven inzicht in Nederland in de aard van het nationaal-socialisme en in de Duitse omstandigheden van belang is, wordt door de meeste auteurs (nog) niet structureel getrokken. Een uitzondering is Werkman, die het verschil in opstelling tussen het RKWV (meer pro nieuwe verhoudingen) en het CNV (meer nationaal-Nederlands) tijdens het eerste bezettingsjaar verklaart uit hun onderscheiden opstelling tijdens de jaren dertig en de mate waarin de beide organisaties mei 1940 als breuk met het voorafgaande decennium wensten te ervaren. Ook de bijdrage over de economische exploitatie door de bezetter geschreven door Klemann, die in het voetspoor van Trienkens de relatief gunstige voedselsituatie tot 1944 mede verklaart uit de voorde bezetting door de Nederlandse overheid getroffen maatregelen, accentueert, zonder daarop al te zeer in te gaan, het belang van de jaren dertig ter verklaring van de gebeurtenissen tijdens de bezetting. Collaboratie en verzet of verzet versus onderdrukking zijn in de bundel als analytische begrippenparen niet losgelaten. Collaboratie en verzet — in dit boek regelmatig tussen aanhalingstekens geplaatst—hebben echter de neutralere betekenis van mede- en tegenwerking gekregen. Het onderdrukingsapparaat wordt niet langer gezien als een monoliet en het kampte bovendien met personeelsgebrek. Daarom was het aangewezen op medewerking van 'inheemse'

elites, die zich loyaal opstelden tegenover de bezetter, maar op enig moment hun krachten tegen de bezetter konden keren. Hoewel inhoudelijk enigszins buiten het kader van de bundel vallend, past Lammers' bijdrage over collaboratie en verzet in Duitse en Japanse interneringskampen dan ook uitstekend in dit boek, want hier treft men dit theoretische kader het meest expliciet aan, gekoppeld aan het handelsmerk van deze socioloog, 'de organisatie-van-onderop', die ontstaat als reactie op 'de organisatie-van-bovenaf'.

Het is, gezien de uitgangspunten van de redacteurs, frappant dat in de laatste alinea van het boek Lammere alsnog de wending van wetenschappelijke studie naar het morele oordeel maakt, wanneer hij bewondering vraagt voor de 'collaborateurs', die als 'realo's' voor hun achterban soms meer bereikten dan de 'fundi's'. Of dit pleidooi ook voorde situatie buiten de interneringskampen van toepassing is, kan op basis van enkele stukken uit de bundel zelf in twijfel worden getrokken. Een principiële stellingname van vakbeweging en vrouwenorganisaties frustrerde de nazificatiedoelstelling meer dan een gematigd loyale opstelling ten opzichte van de bezetter. Uit deze bijdragen wordt eveneens duidelijk dat in elk geval de joden van de zijde der inheemse elites in Nederland beschamend weinig bescherming hebben genoten tegen ontrechting en deportatie. Ook ten aanzien van de medewerking aan de exploitatiedoelstelling van de bezetter kan worden getwijfeld aan de effectiviteit van de 'realo's'. Het vanaf eind 1942 massaal op gang gekomen verzet tegen de arbeidsinzet dwong de Duitse instanties tot meer tegemoetkomendheid dan de voorafgaande medewerking. Tevens zou het naoorlogse oordeel over 'collaborerende elites' — in de breedste zin — moeten worden gewogen om te bezien of Bloms idee van 'de oorlog als moreel ijkpunt' (28) na mei '45 daadwerkelijk consequenties heeft gehad voor de inheemse elites.

Voorzien van een andere lading dan bij De Jong blijft derhalve ook na lezing van dit boek het begrippenpaar collaboratie en verzet wetenschappelijke—en morele — vragen oproepen. Dat deze vragen op een hoger, analytisch, plan liggen dan voorheen, is een verdienste van de redacteurs en auteurs van deze bundel.

Bob de Graaff

R. Boudens, *Kardinaal Van Roey en de Tweede Wereldoorlog* (Averbode: Altiora, 1997, 224 blz., ISBN 90 317 1266 3).

In deze studie, voornamelijk gebaseerd op de archieven van het aartsbisdom Mechelen en Duitse bronnen, begeeft de Vlaamse oblaat en KUL-emeritus zich op voor hem vrij nieuw terrein. Eigenlijk is de titel misleidend, want de tweede helft van het boek is bijna volledig gewijd aan de naoorlogse periode 1945-1960.

In de eerste honderd bladzijden, die de bezettingsjaren zelf betreffen, treedt Boudens goeddeels in de voetsporen van Alain Dantoings knappe studie over *La 'collaboration' du cardinal* (1991) in de beginfase van de oorlog. De emeritus bevestigt diens conclusies dat de kardinaal tussen 1940 en 1942 een politiek van het 'minste kwaad' voerde, die erop gericht was het onbelemmerd functioneren van de kerk en het voortbestaan van de katholieke zuil zoveel mogelijk te waarborgen. Vooral Boudens' uitvoerige analyses van een aantal documenten van kanunnik Van der Eist, toenmalig vertrouwensman van de kardinaal, bieden een interessante aanvulling in dit opzicht. Van Roey streefde een *modus vivendi* met het Duitse militaire bestuur na, vanuit het besef dat een strijdlustig profiel naar het voorbeeld van kardinaal Mercier in de Eerste Wereldoorlog nu enkel zou leiden tot een meer ideologische bezettingpolitiek gedictieerd door de SS. Zoals vele anderen geloofde hij bovendien dat Duitsland de oorlog gewonnen had.